

**MATN YARATISH KO'NIKALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI
O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH**

Ahmedova Pokiza Rustamovna

Nukus davlat pedagogika instiuti Turkiy tillar fakulteti talabasi

Annatsiya: Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Haqiqatan ham bugungi kunda ona tili o'qitish metodikasi, shunga doir usullarni qo'llash dars o'tishda o'z samaradorligiga erishib kelmoqda.

Kalit so'zlar: Metodika, islohat, ta'lim, bilim, ko'nikma.

Bugun yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan bir davrda yashamoqdamiz. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Bugungi kunda ta'lim jarayonlarida olib borilayotgan islohatlar haqida aytadigan bo'lsak, Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi"¹.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Haqiqatan ham bugungi kunda ona tili o'qitish metodikasi, shunga doir usullarni qo'llash dars o'tishda o'z samaradorligiga erishib kelmoqda. Ona tili o'qitish metodikasida matn va matnga oid terminlar, matnlarni o'quvchilarga o'qitishdagi tur xil metodlar va nazariyalar xususida ham samarali ishlar olib borilmoqda. Bunga misol tariqasida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin:

- ona tili darslarida o'quvchilarni ijodiy fikrlash va ijodiy matn tuzish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi vositalar (darsliklar, qo'llanmalar, lug'atlar, turli ishlanmalar, o'yin-darslar, tilimiz boyligini ochib berishga xizmat qiladigan maxsus asarlar)dan foydalanish metodikasini yaratishdan iborat;
- filologiyada, xususan, tilshunoslikda matn nazariyasi va uni o'qitishni imkon qadar batafsil o'rganish va umumlashtirishdan iboratdir;
- umumta'lim maktablarining ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning ijodiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish jarayonini takomillashtirish;
- ona tili darslarida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirishda matn bilan ishlash, unda so'z qo'llash mahoratini izohlash, matn yaratish tizimining uzviylikini ta'minlashdan iborat;
- matnning til sathlari orasidagi o'rnini ko'rsatish, ya'ni matnning eng oliy til sathi ekanligini asoslashdan iborat.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga qiziqishlarini orttirish, ularning mustaqilligi va faolligini ta'minlash, tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan bilish jarayonini tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Mustaqil ijodiy tafakkurning rivojlanishi o'quv jarayonida o'quvchini izlanishga undaydi. Bunda o'quvchi fikrlash faoliyatining eng muhim jihatlari namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchi o'qituvchi bilan birgalikda faol izlanishda bo'ladi. Maktab o'quvchilarining ijodiy-tanqidiy fikrlash darajasini o'rganishda ularning muloqotga kirishish jarayonlarini kuzatish muhim ahamiyat kasb etadi.²

¹ Mirziyoev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -T.: O'zbekiston, 2016.

² Takomillashtirilgan yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. -T.: 2010-yil.

Mazkur maqolamizda shu kunning eng dolzarb vazifalaridan biri - umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili ta'limining yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilishini ta'minlash, o'quvchida mavjud bo'lgan lug'at zaxirasi, nutqiy - intellektual qobiliyatni aniqlash, ijodiy tafakkur faoliyatini jadallashtirish, o'quvchida ravon nutq, mantiqiy fikrlash, fikr mahsulini yozma ravishda to'g'ri, izchil o'rinda ifodalash, egallangan bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladigan mustaqil matn yaratishning universal texnologiyasi modulini ishlab chiqish, shu tizim asosida o'quvchining matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan.

Respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim maktablari ona tili ta'limi tizimida, mustaqil fikrlash, fikr mahsulini og'zaki va yozma ravishda to'g'ri, ravon ifodalash, o'quvchilarda kommunikativ savodxonlikni ta'minlash vazifalarining Davlat ta'lim standartlari asosida tashkil etilishi o'zbek tili o'qitish metodikasi oldiga dolzarb vazifalarni qo'ydi. Ular quyidagilar:

1. Umumiy o'rta ta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari ona tili mazmunini takomillashtirish, darsliklardagi o'quv mashqlarini o'quvchida ijobiy o'quv motivlarini hosil qiluvchi lingvopsixologik topshiriqlar darajasiga ko'tarish.
2. Lingvopsixologik o'quv topshiriqlari, muammoli vositalarni tanlash va bajarish jarayonida o'quvchining o'z xohish-intilishlari, qiziqishlari, mustaqilliklari ustuvorligini ta'minlash.
3. O'quvchi shaxsini o'zi va o'rtoqlari nutqiy faoliyatini muntazam ravishda tanqidiy nazorat qilishga odatlantirish, uning o'z nutqiy-intellektual qobiliyatini namoyish qilishga qaratilgan subyektiv-instinktiv xarakterini qo'llab-quvvatlash.
4. O'quvchiga og'zaki va yozma nutq jarayonida so'z va iboralarni to'g'ri tanlash, uni nutqiy vaziyat taqozosiga ko'ra, o'rinli ishlatish ko'nikmalarini singdirish³.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarning kommunikativ savodxonlik darajasini oshirish, ularni mustaqil va ijobiy fikrlashga yo'naltirish, fikr mulohazalarni to'g'ri, ravon, o'rinli ifodalashga o'rgatish ekan, uni amalga oshirishning ishonchli omillaridan biri matn yaratishning samarali texnologiyasini ishlab chiqish, uni o'quv amaliyotiga izchil joriy etish, o'quvchini muammoli o'quv topshiriqlari orqali izlanish va kashf qilishga yo'naltirish, o'quvchi lug'at boyligini kengaytirish jarayonida nutqiy faoliyatini shakllantirish, (so'zning lug'aviy ma'nolarini sharhlash) fikr ifodalash (og'zaki nutq va matn yaratish)da so'zni tanib va tanlab ishlatishni talab qiluvchi o'quv topshiriqlari, nutqiy madaniyatni yuksaltiruvchi ko'nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirishdir. Demak, o'quvchi nutqiy ko'nikmalarini takomillashtirishning asosiy omillari tafakkur mahsulini izchil, to'g'ri, ravon ifodalash, nutqiy vaziyat talabiga ko'ra mustaqil matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Umuman olganda, DTS talablarini to'la bajarish-o'quvchi kommunikativ savodxonligini ta'minlash masalasi, ona tili ta'limida mustaqil matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish va uni muntazam ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi. Buning uchun egallangan bilim, ko'nikma va malakalarning jadal amaliy tatbiqi, ya'ni mustaqil matn yaratish masalasi ona tili darslarida o'rganilayotgan har bir mavzuning asosiy maqsadiga aylanishi lozim. Matn yaratishning mantiqiy davomi-matn ustida ishlash bilan esa matnning tili, mantiqiy va uslubiy shakllanganlik darajasi o'rganiladi, o'quvchining kommunikativ savodxonlik darajasi esa, matn yaratish mahoratini aniqlash jarayonida o'z yechimini topadi. Ona tilining yangi-yangi ifoda imkoniyatlarini izlab topish va uni dars jarayoniga tadbiiq etish o'quvchilarning ijodiy tafakkur, hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez, tanlash, guruhlash, yaratish kabi bilish qobiliyatlarini takomillashtirib, ularda milliy mafkura, mustahkam e'tiqod, milliy dunyoqarashini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

³ Alavutdinova N. Ona tili darslarida ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. -T.: 2008-yil.

Turli til hodisalari (soʻz va iboralarni) maʼnosini toʻliq anglash va uni xususiy nutqda qoʻllashga intilish-ularidan nutqiy vaziyatga mosini tanlash oʻz fikrini ixcham, aniq va ravon ifodalash malakalarining shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratadi. Oʻquvchi taʼlim oʻqituvchi tizimida tomonlarning oʻzaro hamkorlik, subyekt-subyekt munosabatlari faollashadi, DTS talablariga koʻra oʻquvchi ham taʼlim jarayonining faol subyekt sifatida oʻzi mustaqil faoliyat yuritishi: izlanishi, kuzatishi, bajarilgan ishni tahlil qilish, xulosalashi, baho berishi lozim boʻladi.

Shunday qilib, oʻquvchi va oʻqituvchi oʻrtasidagi doimiy ishonch oʻzaro hamkorlik faoliyatigina oʻquvchilarda mavjud boʻlgan mustaqil va ijodiy tafakkurni qoʻzgʻatishi, matn yaratish koʻnikmalarini shakllantirishi hamda rivojlantirishi mumkin. Oʻqituvchi oʻz oʻquvchilarining dars jarayonidagi ilmiy-amaliy faoliyatini samarali tashkil qilish-avvaldan rejalashtirilgan, aniq bir maqsadga - mustaqil matn yaratishga yoʻnaltira bilishi uchun har bir dars rejasi va dars mavzusi bayonini puxta oʻrganib chiqishi, darslikdagi amaliy mashqlar yetarli boʻlsa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida darsni tashkil qilish, kamroq boʻlsa, yangi, qiziqarli mashq namunalarni tanlab, qoʻshimcha mashgʻulot sifatida mavzuviy rejaga kiritishi, darsni oʻzaro musobaqa ruhida olib borishi nihoyatda foydali. Oʻqituvchi doimiy ravishda oʻz oʻquvchilarini oʻquv amaliyoti jarayonida oʻrganganlari yuzasidan oʻz xulosalarini aytib berishga undashi, ular tomonidan kiritilgan izlanuvchanlik ruhidagi ijodiy taklif va mulohazalarni, oʻz “men”i, iqtidori, isteʼdodini namoyish qilishga boʻlgan urinishlarini ijobiy tushunishi, bunday ijobiy-kashfiyotchilik harakatlarini ragʻbatlantirib borishi, ularga zaruriy shart-sharoit va imkoniyatlar yaratib berishi (monologik bellashuvlar (quvnoqlar va zukkolar klubi bellashuvi), turli shakl va mazmundagi (nutqiy mahoratni shakllantiruvchi) koʻrik-tanlovlar, debatlar), lozim boʻlsa, oʻquvchi shaxsini maʼnaviy jihatdan qoʻllab-quvvatlashi zarur boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh. M. “Erkin va farovon, demokratik Oʻzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. –T.: Oʻzbekiston, 2016.
2. Mirziyoev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qatʼiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi boʻlishi kerak”. –T.: Oʻzbekiston, 2017.
3. Takomillashtirilgan yangi tahrirdagi davlat taʼlim standarti va oʻquv dasturi.T. 2010-yil.
4. Almamatov T., Yadgarov Q., Pochayeva G. “Oʻzbek tili oʻqitish metodikasi”. Oʻquv qoʻllanma. Jizzax 2006-yil.
5. Almamatov T., Yadgarov Q. “Badiiy matnning lingvistik tahlili”. (metodik tavsiyanoma). Jizzax, 2005-yil.